

VAQT KONSEPTINING LINGVOKULTROLOGIK XUSUSIYATLARI LINGUOCULTROLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE TIME CONCEPT

N.Umarova

Far DU f.f.n. dotsent ,

X. Mamatkulova

Lingvistika, ingliz tili 2-kurs magistranti

K. Sadirova

Lingvistika, nemis tili 1-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqola vaqt konseptiga asoslangan lingvokultralogiya (lingvistik madaniyat) haqida keng fikr yuritib, batafsil ma'lumot beradi. Maqola lingvokultralogiya so'zining izohli lug'ati bilan ham tanishtirib, o'zbek tilidagi bir nechta vaqtga asoslangan lingvokultralogik terminlarni tahlil qiladi. Shuningdek, "vaqt" konseptining aynan bizning madaniyatdagi o'ziga xos xususiyatlarini va ma'nolarini yoritib o'tadi va bu bo'yicha turli namunalar keltiriladi. Nazariyalar misollar orqali yoritiladi.

Kalit so'zlar: konsept, lingvokultralogiya, lingvistik madaniyat, vaqt, lingvokultralogik jihat, maqollar.

Abstract: This article provides detailed information about linguocultural science (linguistic culture) based on the concept of "time". The article introduces the explanatory dictionary of the word linguoculturalology and analyzes several time-based linguocultural terms in the Uzbek language. It also highlights the specific features and meanings of the concept of "time" in our culture and provides various examples. Theories are illustrated through examples.

Key words: concept, linguistic culture, linguistic culture, time, linguistic aspect, proverbs.

Lingvokultralogiya atamasi etimologiyasi ingliz va lotin tillariga borib taqaladi. "Lingvo" so'zi til, tilga oyit degani bulib, kultra madaniyat manosinianglatadi. "Logos" so'zi esa yunoncha "talimot" demakdir. Deak lingvokultralogiya til va madaniyat aloqadorligining hosilasidi.

V.V.Vorobyev "lingvokulturologiya – sintezlovchi toifadagi kompleks ilm sohasi bo'lib, u madaniyat va til o'rtasidagi o'zaro aloqalar va ta'sirlashuvlarni o'rganadi. Bu jarayonni yagona lisoniy va nolisoniy (madaniy) mazmunga ega birliklarning yaxlit tarkibi sifatida mazkur jarayonni zamonaviy nufuzli madaniy ustuvorliklarga (umuminsoniy me'yorlar va qadryatlar) qaratilgan tizimli metodlar yordamida aks ettiradi", - deb ko'rsatadi. Ushbu tushunchalarning o'zaro farqli jihatlarini professor

О'. Yusupov quydagicha izohlaydi. "Lingvokulturema - o'z semantikasida (ma'nosida) madaniyatning biror bo'lagini aks ettiruvchi til yoki nutq birligi.

Lingvokulturemalarga madaniyatning biror bo'lagini aks ettiruvchi so'zlar, frazeologik birliklar, so'z birikmalari, gaplar, paremiyalar, murakkab sintaktik butunliklar, matnlar va hokazolar kiradi. Lingvokulturema mazmun va ifoda planiga ega, ifoda plani yuqorida ko'rsatilgan birliklar, mazmun planini esa o'sha birliklarning semantikasi tashkil qiladi. Demak, lingvokulturema kontseptdan o'zining mazmun va ifoda planiga ega bo'lishi bilan farq qiladi, lingvokulturologiya uchun xalq madaniyatini lisoniy ko'rinishda namoyon etish asosiy vazifa hisoblanadi. Uningcha, "lingvokulturema" tushunchasi qiyosiy tilshunoslik uchun foydali, "zero til – madaniy fakt, biz meros qilib oladigan madaniyatning tarkibiy qismi va ayni paytda qurol hamdir. Xalq madaniyati til orqali verballashadi, aynan til madaniyatining tayanch, asosiy tushunchalarini harakatga keltiradi va ularni belgilar ko'rinishida, ya'ni so'zlar vositasida ifoda etadi"¹.

Agar madaniyatshunoslik insonning tabiat, jamiyat, san'at, tarix va boshqa ijtimoiy va madaniy borliq sohalarida o'z-o'zini anglash xususiyatini o'rgansa, tilshunoslik tilda dunyo lisoniy manzarasining mental modellari sifatida aks etuvchi dunyoqarashni o'rganadi. Lingvokulturologiyaning asosiy tadqiqot predmeti esa doimiy o'zaro ta'sirlashish holatida bo'lgan ham til, ham madaniyat hisoblanadi

XVIII asrdan boshlab "madaniyat" atamasi inson faoliyatining mahsuli bo'lgan barcha narsalarga nisbatan qo'llanila boshlagan. Bu ma'nolarning barchasi "madaniyat" so'zining qo'llanilishida saqlanib qolgan, ammo aslida bu so'z "insonning tabiatiga maqsadli ta'siri, tabiatning inson manfaatlari uchun o'zgartirilishi manosi anglatgan.

Mualliflarning madaniyatga bergan ta'riflari umumlashtirilsa, madaniyatga butun tarixiy taraqqiyot jarayonida insoniyat tomonidan yaratilgan va yaratilayotgan barcha moddiy va ma'naviy boyliklar yig'indisi" deb ta'rif berish mumkin. Shunga asosan madaniyatning ikki turi farqlanadi: 1) moddiy madaniyat; 2) ma'naviy madaniyat; Moddiy madaniyat inson faoliyati tufayli yaratilgan "ikkinchi tabiat", ya'ni ishlab chiqarilish vositalari, mehnat qurollari, mehnat ko'nikmalari, shuningdek, ishlab chiqarish jarayonida yaratilgan hayot uchun xizmat qiladigan barcha boyliklarni anglatadi. Ma'naviy madaniyatning qamrovi behad keng bo'lib, u ijtimoiy ongning barcha shakllari, ya'ni falsafiy, ilmiy, huquqiy, axloqiy, estetik, diniy qarashlar, maorif, ta'lim-tarbiya, maktab, o'rta va oliy ta'lim, fan, madaniyat muassasalari, ommaviy axborot vositalari, san'at, xalq ma'naviy ijodiyotning barcha turlarini qamrab oladi. Moddiy va ma'naviy madaniyat bir biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, biri ikkinchisini to'ldiradi. Masalan, moddiy boylikning biror turini inson aql-zakovatisiz, tafakkurisiz,

¹ Vorobyev V.V. Lingvokulturologiya. Teoriya i metodi. –M., 1997

aqliy mehnatisiz yaratib va takomillashtirib bo'lmaydi. Demak, moddiy madaniyatni barpo etish zamirida ma'naviy madaniyat ham yotadi. Har qanday moddiy va ma'naviy madaniyat durdonalari inson aqliy va jismoniy mehnati sintezi asosida yuzaga keladi. Ma'naviy ma'daniyat voqealikni badiiy aks ettirish va o'zlashtirish vositasidir. Moddiy madaniyat dunyo va insonlarning moddiy hayot sharoitlari bilan, ma'naviy madaniyat esa urf-odat, rasm-rusm, an'ana, marosim va milliy qadriyatlar bilan chambarchas bog'liqdir.

Madaniyat qanchalik chuqur va tafsilotlari bilan o'rganilsa, uning inson fikrlashi bilan bog'liq ekanligi yakdil seziladi. Shunday ekan, inson ko'z o'ngida aks etgan voqea-hodisalarni madaniyati orqali ongiga singdirishga hamisha intiladi. Ma'lumki, insonlar ma'lum bir ijtimoiy-iqtisodiy tuzumda yashaydilar, u yoki bu milliy tilda so'zlashadilar va ular muayyan milliy ma'naviyat va madaniyatga ega. Milliy ma'naviyat, uni ro'yobga chiqishida muhim o'rin tutadigan til madaniyati va nutq ma'naviyatining o'ziga xos xususiyatlari insonlarning lisoniy kognitiv faoliyatida o'z aksini topadi. Masalan, stol ustidagi biror narsani yerga tushib ketishidagi emotsional holatni ingliz ayoli "Oops", nemis ayoli "Mein Got!", rus ayoli "Боже мой!", o'zbek ayoli esa "Voy, o'lay" tarzlarida ifodalaydi. Turli millatlarga mansub bo'lgan ayollar til madaniyati va nutq ma'naviyatini qiyosiy tahlil qilish imkonini beruvchi ushbu misoldan ko'rinib turganidek, to'saddan sodir bo'lgan his – hayajonni ifodalashda hech qanday lug'aviy ma'noga ega bo'lmagan "Oops!" undov so'zidan, nemis va rus ayollari o'z ajdodlarining til madaniyati va nutq ma'naviyatiga amal qilgan holda Allohni rozi qiladigan "Mein Got", "Боже мой" so'zlaridan foydalanadilar. O'zbek ayoli esa bunday holda salbiy ma'noga ega bo'lgan "Voy, o'lay!" so'zlarini ishlatadi.

Endi vaqtga oid terminlarni lingvokultralogiya bilan boglaydigan bo'lsak o'zbek tilida ko'plab namunalar topishimiz mumkin. Chunki o'zbek tili ko'plab bo'yoqdorliklarga boy til.

1. Misol uchun: "hozir" so'zi o'zbek tilida quydagicha ma'nolarga ega.

1) O'zbeklar ingliz va nemis xalqlaridek vaqtga unchalik ham kotta e'tibor berishmaydi. "Hozir" so'zi bizning madaniyatda "ayni payt"ni emas, ko'pincha malum bir vaqt o'tganini anglatadi.

"– Men hozir, – dedi-yu kirib ketdi.

Birozdan keyin bir qora yelim xalta ko'tarib chiqdi. Mashinaga o'tirganida kabobning hidi dimog'imga urildi".

2) Ba'zida esa hozir so'zi hech qachon degan mavhum ma'noni ham beradi. Lekin bu o'zbek tilida qo'pol birlik hisoblanmaydi. Aksincha o'zbek tilining o'ziga hos lingvomadaniy tushunchsi sifatida qabul qilinadi.

2. Ertaga soʻz I ham shular jmlasidandir. Koʻp holatlarda “ertaga” soʻzi aynan bir kundan kegingi ²kuni emas, balki “bir kun kelib” degan maʼnoni ifodalaydi.

“Doʻstlikda ham, dushmanlikda ham doimo meʼyorni his etib turish kerak. Aksincha, birinchisi xavfli boʻlib qolishi, ikkinchisi esa bitishmas darajaga borib qolishi mumkin. Ertaga nima boʻlishini hech kim bilmaydi”.

Nargiza Abdusalomovna, [29.04.2023 11:01]

Doʻstlikda ham, dushmanlikda ham doimo meʼyorni his etib turish kerak. Aksincha, birinchisi xavfli boʻlib qolishi, ikkinchisi esa bitishmas darajaga borib qolishi mumkin. Ertaga nima boʻlishini hech kim bilmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Filip Chesterfield. Hikmatlar. Ziyouz.uz
2. Maslova V.A. Lingvokulturologiya: Ucheb. Posobie. – M.: Academia, 2001-2008s.
3. Mahmudov N. – Tilning mukammal tadqiqi yoʻllarini izlab...// Oʻzbek tili va adabiyoti.-Toshkent, 2012.-№5.-B. 3-16.
4. Teliya V.N. Russkaya frazeologiya: semanticheskiy, pragmaticheskiy i lingvokulturologicheskiy aspekti. - M.: Shkola “Yaziki russkoy kulturi”, 1196-S.222.
5. Vorobyev V.V. Lingvokulturologiya. Teoriya i metodi. –M., 1997.
6. Oʻzbek tilining izohli lugʻati. I.I. – M: Russkiy yazik, 1981.
7. X Mamatkulova , I Rahmonova. (2022) Konsept tushunchasining nazariy asoslari current issues of modern linguistics and innovative approaches in foreign language teaching. 4 508-510
8. X Mamatkulova , I Rahmonova. (2022) Ingliz va oʻzbek tillarida vaqt konseptining lingvokulturologik xususiyatlari. Eurasian journal of social sciences, philosophy and culture 2(12) 47-50.
9. Rahmonova I. (2022) . Application of the concept of “ word” in oral speech. Academicia Globe: Inderscience research 3(05) 171-173
10. X. Gopurova (2022) Zamonaviy tilshunoslikda medialingvistika tushunchasi. International scientific and practical conference modern psychology and pedagogy : problems and solutions.
11. X Mamatkulova, K Sadirova. “ Sharq oʻrtasidagi adabiy aloqalar “ образование и наука у XXI веке
12. Uraimov Sanjarbek, Kuchkarova Y, Kuchkarova O (2022) Modern pedagogical and information-communication teaching a foreign language using technology.

² Filip Chesterfield. Hikmatlar. Ziyouz.uz

International journal of research in commerce , it engineering and social sciences. 6. 876 16 (5) 103-108

13. O. M. Kochkorova. Hasanova. Yu , Zu .Use of modern-innovative programs in teaching foreign languages . International journal of research in commerce , it engineering and social sciences 6. 876 16 (5) 33-35
14. O. M. Kochkorova. Z. Mirzarahimova F. Yusufjonova. Uzluksiz ta'lim tizimida interaktiv va interfaol pedagogik texnologiyalardan foydalanishning o'rni . O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali 1(12) , 1047-1049
15. Z. Mirzarahimova. The use of modern methods and the role of pedagogical technologies in English lessons. Zamonaviy ta'lim tizimini rivojlantirish va unga qaratilgan kreativ g'oyalar, takliflar va yechimlar mavzusidagi 29- sonli respublika amaliy online konfrensiyasi
16. . Rahmonova Application of the concept of" word" in oral speech Academicia Globe: Inderscience Research I
17. I. Rahmonova СЎЗ УМУМФИЛОЛОГИК ТУШУНЧА СИФАТИДА 2022/11/25
18. BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI
19. I. Rahmonova . " SO'Z" KONSEPTINING LINGVOKOGNITIV VA PSIXOLINGVISTIK XUSUSIYATLARI Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры 3 (4 Part 2), 38-41
20. S. Xasanova ‘‘Lingvopoetika . Poetik so'z semantikasi , tipologik-funksional jihatlari .’’ FARS International journal of education . Social Science and Humanities.